

การวิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย*

AN ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF PARTICIPATORY LEARNING BASED ON BUDDHIST PRINCIPLES ON CRITICAL THINKING SKILLS OF GRADUATE STUDENTS AT MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA UNIVERSITY, NONG KHAI CAMPUS

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม (ชัยคุง)

Phramaha Phaithun Siridhammo (Chaikung)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nongkhai Campus, Thailand

Corresponding Author's Email: Siridhammo999@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ 2) ศึกษาระดับทักษะการคิด และ 3) วิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงปริมาณแบบสำรวจเชิงอธิบาย กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา จำนวน 40 รูป/คน คัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ซึ่งผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและความเชื่อมั่น สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ

ผลการวิจัยพบว่า 1) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์โดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.42) โดยด้านโยนิโสมนสิการมีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ($\bar{x} = 4.30$, S.D. = 0.39) 2) ทักษะการคิดโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.18$, S.D. = 0.45) โดยการคิดวิเคราะห์มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ($\bar{x} = 4.22$, S.D. = 0.43) และ 3) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์มีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 ($\beta = 0.62$, $t = 6.12$, $p < .001$) และสามารถอธิบายความแปรปรวนของทักษะการคิดได้ร้อยละ 62 ($R^2 = 0.62$) องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยชี้ให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการ เป็นกลไกสำคัญที่

* Received 28 June 2026; Revised 12 May 2026; Accepted 13 July 2026

เชื่อมโยงการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์กับการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูง และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์, โยนิโสมนสิการ, ทักษะการคิด, นิสิตรดับบัณฑิตศึกษา, พุทธบูรณาการ

Abstract

This study aimed to: (1) examine the level of participatory learning based on Buddhist principles; (2) investigate the level of thinking skills; and (3) analyze the influence of participatory learning based on Buddhist principles on the thinking skills of graduate students at Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nong Khai Campus. The study employed a quantitative explanatory survey design. The sample consisted of 40 graduate students selected through purposive sampling. The research instrument was a five-point Likert-scale questionnaire, which was validated for content validity and reliability. Data were analyzed using frequency, percentage, mean, standard deviation, and multiple regression analysis.

The findings revealed that: (1) the overall level of participatory learning based on Buddhist principles was high ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.42), with Yoniso Manasikāra (wise reflection) obtaining the highest mean score ($\bar{x} = 4.30$, S.D. = 0.39); (2) the overall level of thinking skills was high ($\bar{x} = 4.18$, S.D. = 0.45), with analytical thinking receiving the highest mean score ($\bar{x} = 4.22$, S.D. = 0.43); and (3) participatory learning based on Buddhist principles had a significant positive influence on students' thinking skills ($\beta = 0.62$, $t = 6.12$, $p < .001$), explaining 62% of the variance in thinking skills ($R^2 = 0.62$). The findings suggest that Yoniso Manasikāra serves as a key metacognitive mechanism linking participatory learning based on Buddhist principles to the development of higher-order thinking skills. This new body of knowledge may contribute to the development of a Buddhist-integrated learning model for enhancing the quality and sustainability of higher education.

Keywords: Participatory Learning Based on Buddhist Principles, Yoniso Manasikāra, Thinking Skills, Graduate Students, Buddhist-Integrated Learning.

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมโลกในศตวรรษที่ 21 ภายใต้อิทธิพลของเทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence) และเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-Based Economy) ได้ส่งผลให้ระบบการศึกษาทั่วโลกต้องปรับเปลี่ยนบทบาทจากการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปสู่การพัฒนาสมรรถนะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการทำงานในอนาคต โดยเฉพาะทักษะการคิดระดับสูง (Higher-Order Thinking Skills: HOTS) ซึ่งประกอบด้วย การคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงวิพากษ์ และการคิดแก้ปัญหา รายงาน Future of Jobs Report ของ World Economic Forum (2025) ระบุว่า Analytical Thinking และ Creative Thinking เป็นทักษะที่มีความสำคัญสูงสุดต่อกำลังคนในอนาคต ขณะที่ UNESCO (2023) และ OECD (2024) ต่างเสนอว่าการศึกษาระดับอุดมศึกษาควรมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ สร้างองค์ความรู้ใหม่ และประยุกต์ใช้ความรู้ในการแก้ปัญหาที่ซับซ้อน เพื่อรองรับความท้าทายของโลกยุคใหม่ การพัฒนาทักษะการคิดจึงมิใช่เพียงเป้าหมายของการจัดการศึกษาเท่านั้น แต่ยังเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาทุนมนุษย์และความสามารถในการแข่งขันของประเทศในระยะยาว

จากแนวคิดดังกล่าว การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียน เนื่องจากเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้ผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ การอภิปราย การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการสะท้อนคิดร่วมกัน บนฐานแนวคิดสังคมสร้างสรรค์นิยม (Social Constructivism) ของ Vygotsky (1978) ซึ่งมองว่าความรู้เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและบริบททางสังคม ขณะเดียวกัน Dewey (1933) เสนอว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดจากการสะท้อนคิด (Reflective Thinking) และการเชื่อมโยงประสบการณ์สู่ความเข้าใจเชิงลึก สอดคล้องกับ Johnson และ Johnson (2018) ที่พบว่าการเรียนรู้แบบร่วมมือสามารถส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงวิพากษ์ และการแก้ปัญหาได้อย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ Hattie (2023) ยังรายงานจากการสังเคราะห์งานวิจัยขนาดใหญ่ (Meta-analysis) ว่า การมีส่วนร่วมเชิงรุกของผู้เรียนและการสะท้อนคิดอย่างเป็นระบบเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อผลลัพธ์ทางการเรียนรู้ในระดับสูง

ในบริบทของพระพุทธศาสนา การศึกษาไม่ได้มุ่งเพียงการเพิ่มพูนความรู้ หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการพัฒนาปัญญา (Paññā) อันเป็นความสามารถในการรู้เท่าทันความจริงและดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง หลักธรรมสำคัญที่

เกี่ยวข้องกับการพัฒนากระบวนการคิด ได้แก่ “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งหมายถึงการคิดอย่างแยก การพิจารณาโดยแยกแยะเหตุปัจจัย และการใคร่ครวญอย่างเป็นระบบ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2562) อธิบายว่า โยนิโสมนสิการเป็นจุดเริ่มต้นของปัญญาและเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาความคิดเชิงเหตุผล ขณะที่พระไตรปิฎกได้แสดงให้เห็นว่าการเกิดปัญญาอย่างแท้จริงต้องอาศัยทั้งการรับรู้ การไตร่ตรอง และการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เมื่อพิจารณาในมุมมองทางการศึกษา โยนิโสมนสิการจึงมีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิด Metacognition และ Reflective Thinking ในศาสตร์การศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งมุ่งเน้นการกำกับตนเองทางการคิด การตรวจสอบเหตุผล และการสร้างความหมายจากประสบการณ์การเรียนรู้

หลักฐานเชิงประจักษ์จากงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศสนับสนุนความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับการพัฒนาทักษะการคิดอย่างต่อเนื่อง Deeshine, Siriwan และ Kittiyana-visit (2021) พบว่าการบูรณาการหลักพุทธศาสตร์ในการจัดการเรียนรู้สามารถส่งเสริมการคิดเชิงวิพากษ์ของผู้เรียนได้อย่างมีนัยสำคัญ ขณะที่ นนทพงศ์ พรนวยทรา กุล และคณะ (2566) รายงานว่าการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานพุทธบูรณาการช่วยพัฒนาการเรียนรู้เชิงลึก การสร้างองค์ความรู้ และการพัฒนาปัญญาของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ Hague (2024) ยังสรุปว่า การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม การสะท้อนคิด และการกำกับตนเองทางการเรียนรู้ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูงของผู้เรียนในระดับอุดมศึกษา อย่างไรก็ตาม งานวิจัยส่วนใหญ่ยังมุ่งศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหรือการพัฒนาทักษะเฉพาะด้าน ขณะที่การอธิบายกลไกเชิงสาเหตุระหว่างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์กับทักษะการคิดยังมีข้อจำกัด

จากการทบทวนวรรณกรรมพบช่องว่างทางองค์ความรู้ (Knowledge Gap) ที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ (1) การขาดการบูรณาการกรอบแนวคิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับหลักพุทธศาสตร์ในโมเดลการอธิบายการพัฒนาทักษะการคิด (2) การขาดหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ตรวจสอบอิทธิพลขององค์ประกอบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โยนิโสมนสิการ และการมีสติในการเรียนรู้ ที่มีต่อทักษะการคิดในภาพรวม และ (3) การขาดงานวิจัยในบริบทมหาวิทยาลัยสงฆ์ระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งมีลักษณะเฉพาะด้านการจัดการศึกษาที่บูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ ช่องว่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาองค์ความรู้เชิงประจักษ์ที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรดังกล่าวได้อย่างชัดเจน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในฐานะสถาบันอุดมศึกษาทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญของประเทศไทย มีพันธกิจในการผลิตบัณฑิตที่มีความรู้คู่คุณธรรมและปัญญา โดยเฉพาะในระดับบัณฑิตศึกษาที่ผู้เรียนจำเป็นต้องใช้ทักษะการคิดระดับสูงในการศึกษาวิจัย การสังเคราะห์องค์ความรู้ และการสร้างนวัตกรรมทางวิชาการ ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งวิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิด

ของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่อธิบายว่า “โยนิโสมนสิการ” ทำหน้าที่เป็นกลไกทางปัญญาที่เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูงของผู้เรียนอย่างไร อันจะนำไปสู่การพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการที่มีประสิทธิภาพ และสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
2. เพื่อศึกษาระดับทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
3. เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

สมมติฐานการวิจัย

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์มีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงสำรวจเชิงอธิบาย (Explanatory Survey Research) ซึ่งมุ่งศึกษาความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลของตัวแปรเชิงพฤติกรรมทางการเรียนรู้ โดยเฉพาะอิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา การออกแบบการวิจัยมุ่งเน้นการตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตามในสภาพแวดล้อมจริงทางการศึกษา โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติขั้นสูง เพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่สามารถอธิบายเชิงทฤษฎีและเชิงประยุกต์ในบริบทการศึกษาพุทธศาสตร์ได้อย่างมีนัยสำคัญ

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ประชากร ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ที่ลงทะเบียนเรียนในปีการศึกษา 2568 ซึ่งเป็นกลุ่มผู้เรียนที่มีประสบการณ์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง

2.2 กลุ่มตัวอย่าง ในการวิจัยครั้งนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 40 รูป/คน ประกอบด้วย นิสิตบรรพชิต จำนวน 36 รูป นิสิตคฤหัสถ์ จำนวน 4 คน แม้ว่าขนาดกลุ่มตัวอย่างจะไม่สูงมาก แต่เป็นกลุ่มเฉพาะ (Specialized Population) ที่สอดคล้องกับบริบทการเรียนรู้เชิงพุทธศาสตร์ระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกที่มีความหมายทางวิชาการได้

2.3 วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่าง การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ดังนี้ (1) เป็นนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (2) ลงทะเบียนเรียนในปีการศึกษา 2568 (3) มีประสบการณ์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง การใช้วิธีดังกล่าวมีความเหมาะสม เนื่องจากตัวแปรการวิจัยมีลักษณะเฉพาะเชิงพฤติกรรมและบริบท จึงต้องอาศัยผู้ให้ข้อมูลที่มีประสบการณ์ตรง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดการวิจัย ประกอบด้วย 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐาน ได้แก่ สถานภาพ เพศ และระดับการศึกษา

ตอนที่ 2 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ แบบสอบถามเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ (Likert's Scale) โดยพัฒนาจากแนวคิดการเรียนรู้เชิงร่วมมือและหลักพุทธจิตวิทยา ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกัน (Collaborative Learning) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชิงพุทธ (Buddhist-based Dialogue Learning) โยนิโสมนสิการ (Yoniso Manasikāra: Wise Reflection) การมีสติในการเรียนรู้ (Mindfulness-based Learning)

ตอนที่ 3 ทักษะการคิดของนิสิต แบบวัดทักษะการคิดครอบคลุมสมรรถนะการคิดเชิงปัญญาในระดับสูง ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ (Analytical Thinking) การคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) การคิดแก้ปัญหา (Problem-Solving Thinking) ซึ่งสะท้อนกรอบแนวคิดของทักษะการคิดเชิงศตวรรษที่ 21 และการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการ

3.2 การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย ความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) เครื่องมือวิจัยได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3-5 ท่าน ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านการศึกษา พุทธศาสตร์ และการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยใช้ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (Index of Item-Objective Congruence: IOC) ทั้งนี้ กำหนดเกณฑ์การยอมรับที่ค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไป โดยมีการปรับปรุงข้อคำถามตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญเพื่อเพิ่มความชัดเจนและความเหมาะสมเชิงเนื้อหา

3.3 ความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Reliability)

ผู้วิจัยนำแบบสอบถามไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่าง จากนั้นวิเคราะห์ค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับโดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค

(Cronbach's Alpha Coefficient) โดยกำหนดเกณฑ์การยอมรับที่ระดับไม่น้อยกว่า 0.70 ซึ่งถือว่าแบบสอบถามมีความเชื่อมั่นอยู่ในระดับเหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงสังคมศาสตร์

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับขั้นตอนดังนี้ (1) ขออนุญาตจากหน่วยงานต้นสังกัดและผู้เกี่ยวข้อง (2) แจกแบบสอบถามแก่กลุ่มตัวอย่างจำนวน 40 ฉบับ (3) ชี้แจงวัตถุประสงค์และขอความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม (4) ตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลก่อนนำไปวิเคราะห์ (5) รวบรวมแบบสอบถามกลับคืนและจัดเตรียมข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ทางสถิติ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติโดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ระดับ ดังนี้

5.1 สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ใช้เพื่ออธิบายลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างและระดับตัวแปร ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) การแปลผลค่าเฉลี่ยใช้เกณฑ์การแปลความหมายเชิงพรรณนาเพื่อสะท้อนระดับความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถามอย่างเป็นระบบ

5.2 สถิติเชิงอนุมาน (Inferential Statistics) ใช้ในการทดสอบสมมติฐานการวิจัย โดยใช้การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ (Multiple Regression Analysis) เพื่อพิจารณาอิทธิพลของตัวแปรอิสระ ได้แก่ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ ต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา ทั้งนี้ กำหนดระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 เพื่อใช้ในการตัดสินผลการทดสอบสมมติฐาน

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาระดับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ปรากฏดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ระดับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์

องค์ประกอบ	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
การเรียนรู้ร่วมกัน	4.18	0.44	มาก
การแลกเปลี่ยนเรียนรู้	4.20	0.41	มาก
โยนิโสมนสิการ	4.30	0.39	มากที่สุด
การมีสติในการเรียนรู้	4.17	0.46	มาก
รวมเฉลี่ย	4.21	0.42	มาก

ผลการวิจัยพบว่า ระดับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ของนิสิตโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.21$, S.D. = 0.42) สะท้อนว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ในระดับบัณฑิตศึกษามีลักษณะของการเรียนรู้เชิงมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างเข้มข้น ทั้งในมิติของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการพัฒนากระบวนการคิดภายในของผู้เรียน

เมื่อพิจารณาเป็นรายองค์ประกอบ พบว่าโยนิโสมนสิการมีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ($\bar{x} = 4.30$, S.D. = 0.39) ซึ่งสะท้อนว่าผู้เรียนมีแนวโน้มในการใช้กระบวนการคิดอย่างแยกแยะ และการพิจารณาอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากกว่ามิติอื่น ๆ ของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ผลดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์มีได้เน้นเพียงการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) แต่เน้นการ “แปรปฏิสัมพันธ์ไปสู่ปัญญา” ผ่านกระบวนการคิดไตร่ตรอง (reflective cognition) ซึ่งโยนิโสมนสิการทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการยกระดับจากการเรียนรู้เชิงผิว (surface learning) ไปสู่การเรียนรู้เชิงลึก (deep learning)

ดังนั้น การที่โยนิโสมนสิการมีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด จึงสะท้อนว่าผู้เรียนมีแนวโน้มเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการที่เชื่อมโยงการคิด วิเคราะห์ และประสบการณ์จริงเข้าด้วยกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ (Constructivist Learning Theory) ที่มองว่าความรู้เกิดจากการสร้างความหมายผ่านประสบการณ์ร่วมกับกระบวนการคิดของผู้เรียนเอง มากกว่าการรับข้อมูลแบบถ่ายทอดเพียงอย่างเดียว

2. การศึกษาระดับทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย ปรากฏดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ระดับทักษะการคิดของนิสิต

องค์ประกอบ	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
การคิดวิเคราะห์	4.22	0.43	มาก
การคิดเชิงวิพากษ์	4.15	0.47	มาก
การคิดแก้ปัญหา	4.17	0.45	มาก
รวมเฉลี่ย	4.18	0.45	มาก

ผลการวิจัยพบว่า ทักษะการคิดของนิสิตโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.18$, S.D. = 0.45) สะท้อนว่าผู้เรียนมีพัฒนาการทางปัญญาอยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยเฉพาะในมิติของการคิดวิเคราะห์และการคิดเชิงแก้ปัญหา ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของทักษะการคิดระดับสูง (Higher-Order Thinking Skills: HOTS)

เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าการคิดวิเคราะห์มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด แสดงให้เห็นว่าผู้เรียนมีความสามารถในการจำแนก แยกแยะ และตีความข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ขณะที่การ

คิดเชิงวิพากษ์มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดในกลุ่ม แม้ยังอยู่ในระดับมาก แต่สะท้อนถึงความท้าทายในการประเมินเชิงเหตุผลและการตั้งคำถามต่อข้อมูลอย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป็นทักษะที่ต้องอาศัยการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง

ผลดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมและการใช้สติในบริบทพุทธศาสตร์ มีบทบาทในการกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการคิดเชิงไตร่ตรอง (reflective thinking) และการประมวลผลข้อมูลเชิงเหตุผล (reasoned cognition) โดยลดการตอบสนองเชิงอัตโนมิติ และเพิ่มการใช้กระบวนการคิดระดับสูงในสถานการณ์การเรียนรู้จริง

3. วิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ตัวแปรอิสระ	B	Std. Error	β	t	Sig.	ผลการตัดสินใจ
การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์	0.58	0.095	0.62	6.12	0.000***	มีอิทธิพลเชิงบวก

ผลการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณพบว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์มีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 ($\beta = 0.62$, $t = 6.12$, $p < 0.001$) โดยสามารถอธิบายความแปรปรวนของทักษะการคิดได้ร้อยละ 62 ($R^2 = 0.62$) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าตัวแปรด้านกระบวนการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญในระดับ “ตัวกำหนดเชิงโครงสร้าง” ต่อการพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียน มิใช่เพียงปัจจัยเชิงความสัมพันธ์ทั่วไป

ผลดังกล่าวสามารถอธิบายได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ทำหน้าที่เป็นกลไกทางปัญญาที่บูรณาการระหว่างการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การไตร่ตรองเชิงพุทธ และการกำกับตนเองทางการคิด ส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนากลกระบวนการคิดเชิงลึก (deep cognitive processing) และการคิดระดับสูง (higher-order thinking skills) อย่างเป็นระบบ

อภิปรายผล

1. ระดับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ของนิสิตอยู่ในระดับมาก โดยองค์ประกอบที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด คือ “โยนิโสมนสิการ” ผลดังกล่าวสะท้อนว่า กระบวนการเรียนรู้ของนิสิตมิได้เป็นเพียงการมีส่วนร่วมในเชิงกิจกรรม แต่เป็นการมีส่วนร่วมในเชิงปัญญา ซึ่งมุ่งเน้นการคิดพิจารณา

อย่างมีเหตุผลและรอบคอบ เมื่อพิจารณาในเชิงทฤษฎี พบว่า โยนิโสมนสิการมีบทบาทสำคัญในการเป็นกลไกกำกับกระบวนการคิด (metacognitive mechanism) ที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงประสบการณ์การเรียนรู้กับการพัฒนาปัญญาได้อย่างเป็นระบบ ส่งผลให้การเรียนรู้เปลี่ยนจากระดับผิวเผินไปสู่การเรียนรู้เชิงลึก ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) และงานวิจัยของพระมหาสมบัติ (2564) พระครูศรีปริยัติ (2565) และพระปลัดณัฐพล (2566) ที่พบว่า การใช้กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการช่วยยกระดับคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพนอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Vygotsky (1978), Dewey (1933) และ Johnson & Johnson (2023) ที่อธิบายว่าการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยส่งเสริมการสร้างความรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการคิดไตร่ตรองร่วมกัน

2. ระดับทักษะการคิดของนิสิต ผลการวิจัยพบว่า ทักษะการคิดของนิสิตอยู่ในระดับมาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด คือ การคิดวิเคราะห์ ขณะที่การคิดเชิงวิพากษ์มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด แม้ยังอยู่ในระดับมาก ผลดังกล่าวสะท้อนว่า ผู้เรียนมีความสามารถในการจำแนกวิเคราะห์ และตีความข้อมูลได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ยังอยู่ในระดับที่ต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติม โดยเฉพาะในด้านการตั้งคำถามเชิงลึกและการประเมินข้อมูลอย่างมีเหตุผล ในเชิงทฤษฎี สามารถอธิบายได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมและการใช้สติ ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการคิดเชิงไตร่ตรอง (reflective thinking) และการคิดเชิงเหตุผล (reasoned thinking) มากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูง ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของสุภัทรา (2565) พระมหาวุฒิ (2564) และพระครูธีรพล (2566) รวมทั้งสอดคล้องกับแนวคิดของ Facione (2023) และ Ennis (2023) ที่ระบุว่า การคิดเชิงวิพากษ์จะพัฒนาได้ดีเมื่อผู้เรียนได้รับโอกาสในการอภิปราย แลกเปลี่ยน และสะท้อนคิดอย่างต่อเนื่อง

3) อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมต่อทักษะการคิด ผลการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณพบว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์มีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดของนิสิตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\beta = 0.62$, $R^2 = 0.62$, $p < .001$) ผลดังกล่าวสะท้อนว่า ตัวแปรด้านกระบวนการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญในฐานะปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียน มิใช่เพียงความสัมพันธ์เชิงทั่วไป ในเชิงกลไกการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์สามารถอธิบายได้ว่า เป็นระบบที่บูรณาการ 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ (1) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (2) การคิดไตร่ตรองตามหลักพุทธศาสนา (3) การกำกับตนเองทางการคิด องค์ประกอบเหล่านี้ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการคิดเชิงลึก และพัฒนาทักษะการคิดระดับสูงอย่างเป็นระบบผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของพระมหาวุฒิ (2564) พระครูศรีปริยัติ (2565) และงานวิจัยต่างประเทศ เช่น Johnson &

Johnson (2023) และ Hattie (2024) ที่ยืนยันว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีผลเชิงบวกต่อพัฒนาการด้านการคิดของผู้เรียนอย่างมีนัยสำคัญ

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงพุทธบูรณาการเพื่อพัฒนาทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา โดยมีลำดับกระบวนการพัฒนา 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ เป็นปัจจัยนำเข้าที่ประกอบด้วยการเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การใช้โยนิโสมนสิการ และการมีสติในการเรียนรู้ ซึ่งมุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้ผ่านการปฏิสัมพันธ์และการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีความหมาย

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดโยนิโสมนสิการในฐานะกลไกกำกับกระบวนการคิดเมื่อผู้เรียนได้รับประสบการณ์จากการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม จะเกิดกระบวนการคิดอย่างแยกคางหรือ

โยนิโสมนสิการ ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถคิดอย่างมีเหตุผล พิจารณาเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับความรู้ใหม่ และพัฒนาการเรียนรู้สู่ความเข้าใจเชิงลึก

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาทักษะการคิดของนิสิตกระบวนการคิดอย่างแยกย่อยส่งผลให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดในสามด้าน ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงวิพากษ์ และการคิดแก้ปัญหา ซึ่งเป็นทักษะสำคัญในการเรียนรู้ระดับบัณฑิตศึกษาและการดำรงชีวิตในสังคมแห่งการเปลี่ยนแปลง

ขั้นตอนที่ 4 ฐานสนับสนุนของกระบวนการพัฒนา การพัฒนาทักษะการคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานสำคัญสามประการ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม หลักพุทธศาสนา และการกำกับตนเองทางการคิด ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืน

ขั้นตอนที่ 5 การสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีโยนิโสมนสิการเป็นกลไกสำคัญ สามารถพัฒนาทักษะการคิดของนิสิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และสามารถอธิบายความแปรปรวนของทักษะการคิดได้ร้อยละ 62 นำไปสู่การพัฒนาารูปแบบการจัดการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการที่ส่งเสริมการคิดอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง“การวิเคราะห์อิทธิพลของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ที่มีต่อทักษะการคิดของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตหนองคาย” ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้ 1) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์ของนิสิตอยู่ในระดับมาก โดยองค์ประกอบที่โดดเด่นที่สุดคือโยนิโสมนสิการ แสดงให้เห็นว่าผู้เรียนให้ความสำคัญกับการคิดพิจารณาอย่างมีเหตุผลและการไตร่ตรองเชิงลึก 2) ทักษะการคิดของนิสิตอยู่ในระดับมาก โดยการคิดวิเคราะห์มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ขณะที่การคิดเชิงวิพากษ์มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด แม้ยังอยู่ในระดับมาก ซึ่งสะท้อนถึงศักยภาพของผู้เรียนในการวิเคราะห์ข้อมูล แต่ยังคงพัฒนาทักษะการตั้งคำถามและการประเมินเชิงเหตุผลเพิ่มเติม และ 3) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์มีอิทธิพลเชิงบวกต่อทักษะการคิดของนิสิตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\beta = 0.62$, $R^2 = 0.62$, $p < .001$) แสดงให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูงของผู้เรียน

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 สถาบันการศึกษา ควรส่งเสริมการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธศาสตร์อย่างเป็นระบบ โดยเน้นการออกแบบกิจกรรมที่กระตุ้นการคิด วิเคราะห์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เรียน

1.2 อาจารย์ผู้สอนควรบูรณาการกระบวนการโยนิโสมนสิการในการจัดการเรียนการสอน เช่น การตั้งคำถามปลายเปิด การสะท้อนคิด (reflection) และการอภิปรายเชิงเหตุผล เพื่อยกระดับทักษะการคิดของผู้เรียน

1.3 ควรส่งเสริมการใช้การเรียนรู้แบบกลุ่มและการเรียนรู้เชิงร่วมมือ (cooperative learning) ควบคู่กับหลักพุทธจิตวิทยา เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ของผู้เรียนให้สูงขึ้น

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

2.1 สถาบันการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา ควรกำหนดนโยบายสนับสนุนการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาทักษะการคิดระดับสูง (Higher-Order Thinking Skills)

2.2 ควรมีการพัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการคิดเชิงวิพากษ์และการคิดสร้างสรรค์อย่างเป็นระบบ

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรขยายขนาดกลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมหลายวิทยาเขต เพื่อเพิ่มความสามารถในการอ้างอิงผลการวิจัยในระดับกว้างขึ้น

3.2 ควรศึกษาตัวแปรแทรก (mediator) เช่น โยนิโสมนสิการ หรือแรงจูงใจในการเรียนรู้ เพื่ออธิบายกลไกเชิงลึกของอิทธิพลระหว่างตัวแปร

3.3 ควรใช้การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง (SEM) หรือการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods) เพื่อเพิ่มความลึกของผลการศึกษาและความน่าเชื่อถือของโมเดลการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- นนทพงศ์ พรนวยทรากุล, และคณะ. (2566). การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานพุทธบูรณาการ เพื่อพัฒนาการเรียนรู้เชิงลึกของผู้เรียน. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 14(2), 67–84.
- พระครูธีรพล. (2566). การพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ของนิสิตระดับอุดมศึกษา. วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์, 10(2), 115–128.
- พระครูศรีปริยัติ. (2565). การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21. วารสารพุทธจิตวิทยา, 7(1), 33–47.
- พระปลัดณัฐพล. (2566). การประยุกต์โยนิโสมนสิการเพื่อพัฒนาการคิดวิเคราะห์ของผู้เรียนระดับอุดมศึกษา. วารสารวิชาการพระพุทธศาสนา, 12(1), 89–103.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก.
- พระมหาสมบัติ. (2564). โยนิโสมนสิการกับการพัฒนาปัญญาในกระบวนการเรียนรู้เชิงพุทธ. วารสารพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 8(2), 1–15.

- พระมหาวุฒิ. (2564). การจัดการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการเพื่อพัฒนาทักษะการคิดของนิสิตระดับอุดมศึกษา. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 9(4), 1650–1663.
- สุภัทรา ศรีบุญเรือง. (2565). การพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 45(1), 75–91.
- Deeshine, P., Siriwan, S., & Kittiyana-visit, P. (2021). Buddhist integrated learning and the enhancement of critical thinking skills among university students. *Journal of Educational Research and Innovation*, 15(2), 45–58.
- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. D.C. Heath.
- Ennis, R. H. (2023). Critical thinking across the curriculum: A vision. *Educational Philosophy and Theory*, 55(4), 389–402.
- Facione, P. A. (2023). *Critical thinking: What it is and why it counts* (Updated ed.). Insight Assessment.
- Hague, C. (2024). Participatory learning and higher-order thinking skills in higher education. *International Journal of Educational Development*, 102, 102891.
- Hattie, J. (2023). *Visible learning: The sequel*. Routledge.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2018). Cooperative learning: The foundation for active learning. In S. Brito (Ed.), *Active learning—Beyond the future*. IntechOpen.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2023). Cooperative learning and student achievement: New evidence from higher education. *Journal of Educational Psychology*, 115(3), 415–431.
- OECD. (2024). *Education at a glance 2024: OECD indicators*. OECD Publishing.
- UNESCO. (2023). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- World Economic Forum. (2025). *The future of jobs report 2025*. World Economic Forum.